

- Соколова, Орпіня. Був одружений з Теофілою з Борку. Помер у 1662 р. (Boniecki A. Herbarz polski. – Warszawa, 1900. – Т. 10. – S. 270; Urzędnicy województwa ruskiego XIV-XVIII wieku / opr. Przyboś K. – Łódź, 1987. – Т.3. – З. 1. – S. 113).
57. Summa cudów y łask [...] przy Obrazie Sokalskim... S. 87.
58. Ibid. S. 50.
59. Ibid. S. 61.
60. Ibid. S. 68.
61. Ibid. S. 26.
62. Ibid. S. 62.

Summary

Khrystyna Kovtun

BOOK OF WONDERS OF THE ICON OF OUR LADY IN SOKAL, AS A SOURCE TO INVESTIGATION OF THE DISEASES IN EARLY MODERN TIME

The article is devoted to the problem of the perception and understanding of religion by the early modern Polish-Lithuanian society. In this article are raised the questions of the role and the place of religion and concrete icon in the human life, is considered the problem of correlation of the religion and medicine in social consciousness, are analyzed diseases, spreaded on the Polish-Lithuanian lands in XVII–XVIII centuries. Keywords: monastery, icon, religion, miracle, recovery, disease.

Оксана Матковська

РОЛЬ ЗАМОЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ

Досліджується внесок Замойської академії у поширення гуманістичних та соціально-політичних ідей в Україні. Стверджується, що навчання в академії давало змогу вихідцям з України не тільки здобути ґрунтовну освіту, але й пізнати досягнення західноєвропейського гуманізму, зокрема польського.

Ключові слова: гуманізм, людина, стоїцизм, культура, гідність, толерантність, право.

XVI–XVII ст., час першого українського духовного відродження, – унікальний період в історії національної культури. Українські землі тоді перебували у складі польської феодальної держави, тож на їхньому культурному розвитку істотно позначилася тісна взаємодія з польською культурою.

Культурне піднесення, пов'язане з гуманізмом і Реформацією, починається в Польщі у другій половині XV ст. Період від кінця XV і по XVI ст.

в історії польської культури отримав назву «золотого віку» – епохи польського Відродження.

У XIV–XV ст. у Польщі поступово запроваджується капіталістичний спосіб виробництва. Розвиток виробничих сил зумовлює нові потреби, сприяє появі нового буржуазного побуту і буржуазної ідеології у містах. Разом з товарно-грошовими відносинами зароджується і нова культура – культура Ренесансу.

Помітне піднесення у сфері ідеології у XIV–XV ст. ще більше посилюється у XVI ст. Прогрес у промисловості (у т. ч. усуднобудуванні), мореплавстві, військовій справі постійно потребував оновлення методів наукового осягнення дійсності. Врешті-решт це спричинило до повного й остаточного розриву зі схоластичною мудрістю середньовіччя¹.

Успіхи Реформації та гуманізму в Польщі занепокоїли Католицьку церкву. З кінця XVI ст. починається доба католицької реакції, що послідовно накладає свій відбиток на всі галузі культури. Наприкінці XVI ст. Краківський університет заповнюється клерикалами, повертається до схоластики і втрачає своє колишнє значення. Саме тоді, у 1594 р., в Замості на території Західної Галичини канцлер Ян Замойський відкрив Замойську академію, яку він замислив як центр світської освіти.

Цей навчальний заклад як найбільш яскравий культурний феномен Польщі кінця XVI ст. відображає всю тогочасну різноманітність і суперечливість польського суспільно-політичного життя. Він засвідчив, що Польща все ще залишалася центром культури Відродження. Гуманістичний світогляд продовжував панувати в академії. До викладання в ній були запрошені кращі професори. З її діяльністю пов'язані імена таких ренесансних вчених і поетів, як Я. Гурський (автор підручника з логіки «Діалектика», 1563 р.), А. Бурський (автор «Діалектики Цицерона», виданої в Замості 1604 р.), Ш. Шимонович (автор відомих «Селянок»), Я. Урсин, С. Бірковський та ін.

В історію польської ренесансної культури Адам Бурський увійшов як теоретик емпіризму і прихильник індуктивного методу наукового дослідження². Важливі відкриття він зробив у галузі логіки і був прославлений Шимоновичем у вірші за те, що у науці «розвіяв хмари мороку». А. Бурський вважав логіку набагато важливішою наукою, ніж теологія, надавав великого значення вивченню філософії стоїків, зокрема її сенсуалістичній теорії пізнання. Вчений критикував недоліки схоластичної силогістики. Він доводив, що в досягненні істини «істинна індукція є єдина надія». Ще задовго до логіків свого часу він у книзі «Діалектика Цицерона» звернув увагу на розроблену стоїками «логіку

суджень», ідеї побудови котрих були використані в логіці ХХ ст.³ Твори Бурського отримали високу оцінку найвидатнішого стоїка Ренесансу Ю. Ліпсія, який відзначив компактність і витонченість викладу та ерудицію автора⁴. Належно оцінив працю А. Бурського «Діалектика Цицерона» і Струве, який поставив цього вченого поруч з Якубом Гурським – найголовнішим представником еkleктизму у царині логіки (у зв'язку з відродженням класицизму в Польщі). «Діалектика Цицерона» професора А. Бурського – це, за словами Струве, видатний твір, «з огляду як на чіткість розвитку думки, так і на красу латинської мови», а його коментарі в діалогах є важливим і рідкісним в інших літературах додатком до історії діалектики. Автор «Історії логіки» підкреслив прогресивне прагнення Бурського, який «середньовічній схоластиці, зануреній у беззмістовні універсалиї, протиставляв постійно сенсуалізм і емпіризм стоїків», а маючи вже чітко уявлення про індукцію, перебував під впливом того часу, що незабаром породить великого Бекона⁵.

Прогресивні ідеї у цій ділянці висловив також Якуб Гурський (близько 1525 – 1583 рр.) – автор підручника з логіки «Діалектика»: він стверджував, що пізнання причини повинно становити основу логічної науки.

Значну популярність серед освіченої української громадськості в першій третині XVII ст. мала філософія стоїків. Твори Цицерона, Сенеки, а також представників європейського стоїцизму – Ю. Ліпсія (1547–1606), Гуго Гроція (1583–1645) та ін., були добре відомі в Україні. Є свідчення, що ідеї цих мислителів популяризували на українських теренах А. Філіпович, Й. Кононович-Горбацький, П. Могила⁶. Так, Петро Могила, перебуваючи по смерті короля Сигізмунда III на виборах польського сейму у Варшаві, у Кракові на коронації Владислава IV закупив книжки, серед яких було багато творів видатних діячів давньоримської та грецької культури – Овідія, Ювенала, Мануція, Сенеки, Цицерона, Горація. Серед навчальної літератури, привезеної П. Могилою, були й три томи коментарів до промов Цицерона, а також твори представника європейського неостоїцизму – Ю. Ліпсія: «Бібліотека ораторів», «Про республіку», «Політика» і «Вступ до стоїчної філософії», значна частина яких призначалася для колегії⁷.

Помітну роль у поширенні ідей стоїцизму в Україні відіграла Замоїська академія, де вивчення філософії стоїків посідало провідне місце. Для самого Яна Замоїського джерелом пізнання діалектики стоїків був Цицерон, праці котрого він вважав скарбницею філософських поглядів школи стоїків. Саме звідси й походить назва книги Бурського «Діалектика Цицерона».

Взірцем для створення академії Янові Замоїському слугував Падуанський університет, вихованцем якого він був. Падуя, як відомо, була своєрідним міжнародним інтелектуальним центром, зберігаючи кращі традиції розвитку науки й релігійної толерантності, мостом між Заходом і Сходом, між католицьким, православним та протестантським світами. Її університет зближував людей різних віровизнань, взаємозбагачуючи цим велику гуманістичну місію. Повертаючись на батьківщину, його вихованці вносили «дух Падуї» в суспільне життя своїх народів⁸.

Значною заслугою Яна Замоїського є те, що він зміг згуртувати навколо себе велике коло людей науки, що створили останню групу польських гуманістів, які сповідували високий рівень науки і культури Заходу, людей, закоханих у грецьку культуру, старі рукописи. Це були філологи, критики, видавці й педагоги, котрі підтримували тісні зв'язки з такими світовими вченими, як Скалігер, Касанбонус, Долсови, Себетус, Ліпсій, Касаліус та ін.⁹

Праця вчених Замоїської академії, яка спрямовувалася відомим меценатом-гуманістом, велася з великим запалом, ентузіазмом і становила один із найпрекрасніших феноменів присмерку польського Ренесансу.

До засновників академії належав також Шимон Шимонович (Симон Симонід, 1558–1629), котрий «прославив рідний Львів від Константинополя до Амстердама»¹⁰. В історію він увійшов як творець «Селянок», в яких висвітлено соціальні мотиви життя селян, ноти протесту проти шляхетського гніту. Бартош Попроцький писав про цього діяча таке: «Столиця Галицької Русі щасливіша від Афин: Діогенові у Львові не потрібно було б брати ліхтар, бо він міг би й без світильника побачити, що єдиний чоловік, який заслуговує на звання людини, – це Шимон Шимонович»¹¹.

Шимонович народився у Львові, у багатій міщанській родині. Навчався у Краківському університеті (1575 р.), продовжував студії за кордоном. Перші літературні твори – оди, панегірики, епіграми, вірші на релігійні теми – писав латинською мовою. Це, головним чином, було оспівування різних урочистостей при дворі гетьмана Я. Замоїського. Славу другого після Кохановського поета доби польського Відродження принесла Шимоновичу збірка «Ідилії» (1614 р.). Використовуючи біблійні й латинські сюжети (поезія Вергілія, особливо Феокріта), він наповнює їх сучасним звучанням. В «Ідиліях», написаних у формі діалогу, виступають переважно селяни-кріпаки. Найбільш соціально вагомим і художньо довершеним твором збірки, що згодом був високо оцінений

Адамом Міцкевичем, є «Женці». Для Шимоновича тут характерна фольклорно-мовна стихію, насичена типовими українськими компонентами («Калачі», «Пастухи», «Женці»).

Ш. Шимонович був поетом польсько-латинським, писав у різних жанрах (панегірики, епіталами, гімни, оди тощо), створив дві латинські драми: на біблійний сюжет («Непорочний Йосиф», 1587 р.) і античний («Пентесилея», 1618 р.). Його латинські твори свого часу здобули європейське визнання. Творчість Ш. Шимоновича, яка повністю продовжувала ренесансні традиції, спираючись на класичну і гуманістичну вченість, пройнята культом античності¹².

Ці твори, а також організаторсько-педагогічна діяльність були визнані ще за життя Шимоновича. Цінували його працю такі великі вчені, як Ю. Ліпсій, ранньо-буржуазний теоретик держави й права Георгій Дуза, професор Лейденського університету Йосип Скалігер. Останній зазначав, що Шимонович перевершив у своїх латинських віршах античних поетів¹³.

Поруч з Шимоновичем працювали також інші видатні діячі – Адам Бурський, Фабіан і Шимон Бірковські, Станіслав Вені, спільно з якими він займався видавничою діяльністю. Серед його учнів найвідоміші – Ян Урсин, Томаш Дрезнер, Ян Собеський, Томаш Замойський.

Із Замойською академією тісно пов'язані імена й українських діячів науки та культури – К. Саковича, Г. Євлевича, І. Гізеля, І. Трофимовича-Козловського, С. Косіва, Й. Кононовича-Горбацького. Так, Й. Кононович-Горбацький, у дусі кращих традицій Замойської академії, де надавали великого значення філософії Цицерона, закликав у своєму трактаті «Оратор Могілянський» (1635 р.) вивчати риторичне мистецтво знаменитого античного мислителя. При цьому він наголошував, як і письменники-полемісти, що якщо вихованці Києво-Могілянської академії щось візьмуть від Цицерона, то вони повернуть собі лише «все те, що він заборгував Греції»¹⁴.

В академії ґрунтовно ознайомлювали з творами грецьких і латинських письменників, які були основою гуманістично-філософських студій у цьому навчальному закладі. Головну увагу студентів зосереджували на доробку Аристотеля і Цицерона. І це не дивно, бо, як уже зазначалося, канцлер Замойський був вихованцем Падуанського університету, де в 1497 р. засновано спеціальну кафедру для вивчення філософської спадщини Аристотеля, щоб очистити її від нашарувань, внесених католицькими інтерпретаторами, причому перевага надавалася тлумаченням Аверроеса. Тому Падуанський університет того часу вважався центром аверроїзму¹⁵.

Вивчали в академії й учення Цицерона про державу і право. Як відомо, це вчення є еkleктичним поєднанням ідей Платона, Аристотеля, Полібія і стоїків. Цицерон був послідовником школи стоїків, але відрізнявся від них своїм ставленням до політики і суспільної діяльності. Він вимагав від громадян активної участі в житті держави. Відповідаючи на запитання про походження держави, мислитель не погоджувався з тим, що держава створюється згідно з договором людей (так вважали епікурейці) або вічною вимогою правди (за твердженням стоїків). У вирішенні цього питання він зближується з Аристотелем, бо переконаний, що в основі походження держави є не стільки безпорадність і слабкість людей, скільки властиве їм природі спілкування. Держава, на думку Цицерона, засновується головним чином для того, щоб забезпечити охорону власності¹⁶. Тобто причиною виникнення держави цей філософ визначав необхідність охорони власності як приватної, так і державної.

Викладання в Замойській школі орієнтувалося на ідейні запити того часу. Воно відбивало кризу середньовічного теологічного світогляду, водночас засвідчуючи зародження ренесансно-гуманістичних ідей. Велике зацікавлення у Замойській академії ідеями стоїцизму було спрямоване насамперед проти католицької неосхоластики, яка, починаючи з кінця XVI ст., мала сильні позиції у Краківському університеті. З огляду на це, молоді наукові сили України, перед якими стояло завдання дати відсіч наступові офіційного католицизму в ідейному та культурному житті, охочіше йшли на науку до Замостя, ніж до Кракова.

Замойська академія відрізнялася «широкою поглядів та толерантністю», професори академії підтримували тісні зв'язки із зарубіжними вченими, особливо голландцями¹⁷. Саме викладачі академії відігравали значну роль у поширенні в Україні ідей Ю. Ліпсія.

Ю. Ліпсій писав, що всі свої сили, навіть ціле життя, людина повинна присвятити пізнанню справжнього, природного, ототожнюваного з духовним, внутрішнім, прихованим, вічним; у зовнішньому, переважно ворожому щодо індивіда світі, панує зло, якому індивід може протиставити дещо завдяки опанованому стану «незворушності», тобто зайнявши позицію незалежного від зовнішнього світу мудреця. Новим у цьому вченні про людину було те, що можливість досягнути стану «мудреця» відкривалася не лише «обраним», як пропонував античний стоїцизм, а кожному, хто наполегливо докладає для цього належних зусиль. Саме ця особливість гуманізму Ліпсія була використана ним при закладанні фундаменту масової новочасної моралі, яку антифеодална за своєю суттю буржуазна верства намагалася запропонувати щойно

звільненому від станових кайданів народів. Перед Ліпсієм же постає проблема «природи» пересічної, «середньої» людини, оскільки її мораль треба було вивести з її власної «індивідуальної» природи, тобто з її розуму, «здорового глузду»¹⁸. Отже, пропонується неостоїцизмом мораль була, фактично, першою формою масової елітарної моралі.

Проте найбільшої уваги з усієї спадщини Ліпсія, як зазначають дослідники, заслуговує вчення про «природне право» та «природний закон», яке стало основою новочасної буржуазної теорії держави і права, зокрема «права народів», «морального права» тощо. Визнаючи розум індивіда єдиним критерієм моральності чи аморальності, законності чи незаконності вчинків, Ліпсій майже ототожнював мораль і право, перетворивши їх з академічних умоглядних дисциплін на дійові, активні фактори формування світогляду людини нового часу. Філософ під «природним правом» розумів «право збереження життя», а джерелом його називав саму «природу», тобто розум людини.

Твори Ліпсія здобули європейську славу ще за життя мислителя. Наприклад, його праця «*Monita et exempla politica*», яка в Європі на 1674 р. вже витримала 40 перевидань, поширювалась і в Україні (у латинському оригіналі). Цьому сприяли особисті контакти філософа із засновником Замойської академії – гетьманом Яном Замойським, про що свідчить тривале листування з ним Ю. Ліпсія, Г. Гроція, Ш. Шимоновича, А. Бурського. Їх дослідники відносять до групи східноєвропейських гуманістів грецької орієнтації¹⁹.

У 1589 р. канцлер Замойський запрошує знаного на той час поета і юриста Кленовича, якого вибирали бургомістром Любліна, на посаду викладача, а згодом суперінтенданта академії. На світогляд цієї непересічної особистості помітно вплинула філософія неостоїцизму, яка тоді процвітала в Замойській академії. У своїй «*Roxolania*», написаній латинською мовою, поет з великою любов'ю оспівує Україну. Кленович докладно зображає народний побут, звичаї, залучаючи для цього фольклор. У поемі показані також суспільно-політичні відносини тієї епохи. Твори Кленовича мали морально-дидактичне і сатиричне спрямування. Його твір «Перемога богів» було спалено. Відомий він і як автор описово-географічних поем. У його поемі «Фліс» змальовано побут і життя сплавників. Автор висловлює думку, що торгівля сприяє погіршенню звичаїв, виховує жадібність, веде до гноблення селян.

Із Замойським тісні контакти підтримував також геніальний поет Я. Кохановський, який зумів використати у своїй поетичній діяльності досягнення народної творчості і який вважається великим реформатором

польської літературної мови. До найкращих його творів належать ліричні – «Елегії», «Пісні», «Фрагменти», «Фрашки», «Трени», у яких поет обстоював гідність людини.

У 1570–1575 р. Кохановський переклав з латинської мови Псалтир Давидів польською мовою. Цей переклад справив відчутний вплив і на українську літературу (зокрема, на «Рифмотворні псалтирі» Симеона Полоцького). Псалми Кохановського були дуже розповсюджені, їх співали у православних церквах не тільки в Україні, але й у Литві, Московській Русі. На думку науковців, Кохановський – не стільки перекладач псалмів Давида, скільки творець польського Псалтиря, за зразком Давидового. Цей переклад міг значною мірою вплинути й на українську версію цього видатного твору світової літератури, яка з'явилася близько 1582 р.

Ян Кохановський, як і інші польські гуманісти, говорив про великі можливості слов'янських народів. Ідеєю слов'янської єдності пронизаний його вірш «Омен». У ньому автор згадує минуле великого слов'янського народу, який панував «від Північного моря до берегів Адріатики».

У своїх поглядах Я. Кохановський багато у чому був близький до письменників-полемістів. Об'єктом своєї критики він обирає магнатів, а також духовних пастирів. Магнати, на його переконання, не дбають про військову могутність країни, їхня зброя заіржавіла, вкрилася пилом, державні кордони Польщі занедбані, через що татари постійно нападають на країну. Поведінка духовних пастирів, через що Кохановський, теж не є зразковою. Священики забули про свій моральний обов'язок, проводять час у розкошах і бенкетах. На столах у них лежать прибуткові книги, а Біблія, закинута в закуток, вкрилася цвіллю, її точить міль. Замість істинного тлумачення Святого Письма невігласи-священики в проповідях мирянам розповідають байки. Аналогічні думки, які майже дослівно повторюють Я. Кохановського, висловлює автор посторінкових записів на полях Острозької Біблії 1581 р. (початок 20-х р. XVII ст.)²⁰.

Особливої уваги заслуговують ліричні твори Кохановського. Лірика «Фрашок» пов'язана з довіллям (автор першим вжив термін «фрашки» для позначення коротеньких віршів). Глибоко реалістична і лірика «Тренів» (трени – це елегія про реальні, земні страждання людини).

Молодші сучасники Кохановського Кленович, Шимонович зазнали певного впливу його «Пісень» і «Відмови грецьким послам». Ш. Шимонович у своїх ідиліях продовжував розпочате Кохановським зближення класичного і народного. Античні музи із Чорнолісся Кохановського проникли в Червону Русь. Їхній голос зливався з наспівами українських

селян. Особливо потрібно підкреслити зв'язок творчості Кохановського з поезією народною. Польська ідилія, запозичивши у Шимоновича українську назву «селянки», стала одним із улюблених жанрів польської літератури XVII-XVIII ст.

Не менш відомими були твори Я. Кохановського в Україні. Це пояснюється патріотичним змістом, народністю і реалізмом його творів. Поет виступив за демократизацію польської літератури, її самобутній розвиток, критикував суспільний лад Польщі. Він переніс на польський ґрунт багато досягнень інших європейських літератур. Опираючись на художні традиції, Я.Кохановський у своїй творчості виходив передусім із самого життя, соціальної та психологічної правди. Його поезія пронизана глибоко гуманістичним світоглядом, позитивним світобаченням, він широко використав польський і український фольклор.

Зміцненню в Україні протестантсько-православного союзу прислужилися також дружні контакти голландського гуманіста, мандрівника і дипломата Георгія Дузи з «королівським поетом», львів'янином за походженням Шимоном Шимоновичем та іншими тодішніми українськими і польськими ренесансними гуманістами. Скажімо, з отриманим від Шимоновича рекомендаційним листом Г. Дуза подорожував на Схід до патріарха М. Пігаса в Константинополь. Як видно з латиномовних першоджерел, Г. Дуза належав до тих суспільно-політичних діячів Голландської республіки, які свої особисті зв'язки із закордонними вченими і політичними діячами використовували для поширення поза Голландією й Бельгією, зокрема в Польщі й Україні, суспільно-політичних ідей своїх країн, серед них і Ю. Ліпсія, що засвідчує листування останнього з протектором Замойської академії Я. Замойським²¹.

Здобув добру освіту в Замойській академії і К. Сакович. Він видав два твори: «Аристотелівські проблеми, або Питання про природу людини» (1520 р.) і «Трактат про душу» (1625 р.). У дусі ренесансного гуманізму К. Сакович високо цінує людський розум, пізнання людиною зовнішнього світу, наполягає на необхідності заснування шкіл.

Як бачимо, навчання в Замойській академії давало змогу вихідцям з України не тільки здобути ґрунтовну освіту, але й глибоко вивчити досягнення західноєвропейського гуманізму, зокрема польського.

1. История политических учений. – М.: Госиздат юрид. л-ры, 1953. – Т. 1. – С. 199.
2. Польские мыслители эпохи Возрождения. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – С. 312.

3. История Польши: В 3 т. М.: Изд-во АН СССР, 1956.– Т. 1. – С. 221, 227.
4. Lempicki S. Mecenat wielkiego kanclerza. – Warszawa: PIW, 1980. – S.320.
5. Ibid. – S.321.
6. Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 99.
7. Від Вишенського до Сковороди. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 49.
8. Там само. – С. 44.
9. Lempicki S. Mecenat wielkiego kanclerza. – S. 323-324.
10. Голенищев-Кутузов Н.Н. Гуманизм у восточных славян //Украина и Белоруссия. - М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С.7.
11. Там же.
12. Історія філософії на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – С.188.
13. Там само.
14. Рогович М.Д. Філософія в Києво-Могилянській Академії. Йосиф Кононович-Горбацький // Філософська думка. – 1972. – № 3. – С. 89.
15. Від Вишенського до Сковороди – С. 42.
16. История политических учений. – Т. 1. – С. 47.
17. Голенищев-Кутузов Н.Н. Гуманизм у восточных славян... – С. 68.
18. Філософія відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 178.
19. Там само. – С. 178–181.
20. Історія філософії на Україні. – С. 171.
21. Філософія відродження на Україні. – С. 183.

Summary**Matkovska Oksana****THE ROLE OF ACADEMY IN ZAMOYSK IN THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF HUMANISTIC IDEAS IN UKRAINE**

The article deals with the contribution of the Academy in Zamoysk in spreading humanistic ideas in Ukraine. It is stated that students of Ukrainian origin had an opportunity to not only acquire thorough education but also study the achievements of West European humanism, including Polish humanistic ideas.